

Romano džaniben

časopis romistických studií | 19. ročník | **2/2012**

Studovat a psát, to byl můj sen / Pak už mi neříkali „Menšino“

Rozhovor s Irenou Eliášovou a ukázky z její tvorby

Irena Eliášová (*1953) se narodila na jihozápadním Slovensku, do Čech se s rodiči a sourozenci nastalo přestěhovali ke konci šedesátých let – nejdříve bydleli v jižních Čechách, později se odstěhovali na Liberecko, kde Irena Eliášová žije dodnes. Vychodila pouze základní školu – po té, co její otec onemocněl, musela začít pracovat. Manuální práci se pak živila víceméně celý život.

Irena Eliášová patří v současné době mezi jedny z nejplodnějších romských autorů v České republice, nebo alespoň mezi ty, kterým se daří maximum svých prací v minimálním čase od napsání publikovat. Je o ní slyšet díky jejím aktivitám na internetu, bývá často zvána na autorská čtení. Její schopnost skládat slova dohromady ji provází celým životem – psaní (příběhů, divadelních scének i poezie) se věnovala od mládí. Odrazem této snahy (a vytrvalé touhy publikovat) bylo v sedmdesátých letech otištění ukázky její práce v časopise *Svět socialismu*. Svůj literární

Irena Eliášová, Mimoň, 2012 / foto: Romana Hanzlová

talent ale využívala i jinak – už jako malá psala škádlivé básničky či humorné svatební veršovánky, jen tak z legrace, a později na žádost ostatních. Později dokázala svůj talent využít ještě praktičtěji – pro Romy v Liberci za komunismu psala žádosti nejrůznějším státním institucím. V kontextu charakteru romské literární tvorby obecně a prací Ireny Eliášové konkrétně, je zajímavé sledovat právě její inklinaci k dramatické tvorbě a vyhledávání přímého obecnstva, které se projevují i v dialogičnosti jejích prozaických textů. Psaní divadelních scének se věnovala především v devadesátých letech – pro dětský divadelní kroužek, který v roce 1993 založila v Liberci. Ve stejné době začala pracovat také na novele *Naše osada*, kterou se jí podařilo vydat po téměř deseti letech (*Naše osada. Smutné, veselé i tajemné příběhy Romů*. Liberec, Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2008).

Moje maminka, Mária Balážová, Levice, 1958/59
/ soukromý archiv IE

Tato knížka stála i na začátku současného zájmu o Irenu Eliášovou jako o romskou autorku. Díky ní totiž byly její práce zahrnuty do projektu zveřejňování prací romských autorů na internetu pod názvem *Šukar laviben le Romendar / Romové píší* (www.romea.cz), ze které se později vyvinula myšlenka v publikaci pokračovat na internetu, tentokrát již pod hlavičkou internetového nakladatelství Kher (www.kher.cz). Tam Irena Eliášová publikuje i nadále: její příspěvky se objevují pravidelně ve webové čítárně, Kher připravil k vydání též její další samostatnou e-publikaci – novelu *Listopad*. V současné době pracuje Irena Eliášová také na novele *O kham zadžal tosarla / Slunce zapadá ráno*, která se stane součástí výboru z prací současných romských spisovatelek (kromě Ireny Eliášové zde bude publikovat i Eva Danišová, Jana Hejkrliková a Iveta Kokyová), připravovaného k vydání s podporou Knihovny Václava Havla. Jedna z kapitol této novely byla přetištěna i v romském čísle časopisu *Plav* (*Plav*, 2011/11). Druhou kapitolu přinášíme v tomto čísle *Džanibenu*.

Postupné zapojení do aktivit pořádaných okolo publikování a propagace tvorby romských autorů v ČR přimělo Irenu Eliášovou i k zamýšlení nad jazykem, kterým píše. Zatímco původně psala svoji tvorbu výhradně česky, v poslední době se začíná pokoušet psát romsky, tedy ve svém mateřském jazyce.

Rozhovor s Irenou Eliášovou nahrála v Mimoni na podzim 2012 Helena Sadílková.

Šaj vakeras romanes?

Šaj, ale bisterdom čunoro. Bo na vakerás khere le čhavorenca, kaj te lenge andre škola n'ovel problemi. A aňi miro rom na džanel romanes. Me igen daravas, te na den mire čhavoren andi zvláštno škola. Vašoda khere vakeravas čečhika. Le romeha le čhavorenca. A možna lače kerdom, možna na. Ale mire čhave phirnas andi zakladno škola, sikhľile pes avri, učebni obor hin sakones jekhes.

Khore romane vakerahas la daha, le pheňenca, le phralenca. Akanak phare mange po jilo, hoj nane kaha te vakerel. Mire čhave avka lače na džanen romanes. Bajinav, hoj len na sikhavas, akaňik bajinav. Imar džanen, ale na avka lačhes, sar kamľomas, kaj te džanen.

Sar chudľan te pisinel, ta ča čečhika pisinenas, ale akana pisinen the romanes. Soske?

Samas po *autorsko čtení* Prahate, odoj sas savore *romisté* the vakernas romane, the tu. U man dukhada o jilo, sar oda, hoj me Romňi, miri daj romaňi u me adaďive na džanav te pisinel romane, aňi te vakerel? Ta phendom mange – mušinav avka tiž te irinel. Hin man slovňiko, pomožinav mange le slovňikoha. *Já si kolikrát říkala, že je to ostuda, že neumím. Bože můj sladký, vždyť to je tak nádherný, když nám naše máma říkala ty krásný slovíčka, když se s námi laskala. A protože já jsem to nedělala se svým dětma, tak to budu dělat aspoň v tom psaní a budu těm svým hrdinům dávat do úst tableta láskyplná romská slovíčka, která jsem já slýchávala od svých rodičů.*

E famel'ija, o perovo

Aven ajsi lači, phenen mange vareso pal tumende. Kaj, kana uľilán, sar barilán avri...

Uľilom pro Serviko, Nová Dedina, ando romano taboris. Sas mira da mire dades eňa čhave... Maškar eňa čhave barilom. E daj o dad igen igen amen kamenas, le čhavoren. Samas čore manuša, ale barvale samas odoleha, hoj amen amari daj le dadeha kamenas. Oda sas amaro baro barvalipe. Miro dad sľa baro muzikanto a o love peske avri rodelas bašavibnaha. Bašavelas pre basa andi romaňi banda, vičinlas pes Bumbajiskri banda. O Bumbajis – oda sas primašis. Pre lavuta bašavelas. Jov sľa rokoňa, amara fajtatar. Oda savoro sas fajta. A phirnas pre bijava, pre boňa, o gadže len vičinenas. Avka peske zarodenas love. Miri daj džanlas te irinel, te ginel. Avka sar amen samas churde čhavore, ta amenge ginlas paramisa, pe raťi. Televiza na sas amen, čak sar geľam ande Čechiko, tak odoj má sas. Ale po Serviko na. Phirahas tiš k'amaro papus a jov amenge vakerlas šukar paramisa.

Můžeme si povídat romsky?

Můžeme, ale trochu jsem to už pozapomněla. Protože doma jsme s dětmi romsky nemluvili, aby neměly problémy ve škole. Romsky neumí ani můj muž. Já jsem se děsně bála, aby moje děti nedali do zvláštní školy. Proto jsem doma mluvila česky. S mužem i s dětmi. Možná, že jsem udělala dobře, možná, že ne. Ale moje děti chodily všechny na normální základní školu, všechny se vyučily, všichni do jednoho mají učební obor. My jsme doma s rodiči a sourozenci mluvili romsky. Teď mi je líto, že si nemám s kým romsky promluvit. Moje děti totiž tak dobře romsky neumějí. Teď už lituju, že jsem je to nenaučila. Oni romsky umějí, ale ne tak dobře, jak bych si přála.

Když jste začala psát, psala jste česky, teď ale už píšete i romsky.¹ Proč?

Byla jsem na jednom autorském čtení v Praze, byli tam i romisti, ty taky, a všichni jste mluvili romsky. A mě zabolelo u srdce, jak to, že dneska nedokážu psát nebo takhle mluvit romsky, když jsem Romka a moje maminka byla taky Romka? A tak jsem si řekla – musím tak taky začít psát. Mám doma slovník, tak s ním si trochu pomáhám. *Já si kolikrát říkala, že je to ostuda, že neumím. Bože můj sladký, vždyť to je tak nádherný, když nám naše máma říkala ty krásný slovíčka, když se s námi laskala. Nebo táta. A protože já jsem to nedělala se svými dětma, tak to budu dělat aspoň v tom psaní a budu těm svým hrdinům dávat do úst tableta láskyplná romská slovíčka, která jsem já slýchávala od svých rodičů.*

Rodina, osada

Budte tak hodná, povězte mi něco o sobě. Kde a kdy jste se narodila, jak jste vyrostla...

Narodila jsem se na Slovensku, v Nové Dedině, v romské osadě. Moje rodiče měli devět dětí... Vyrostla jsem mezi devíti sourozenci. Rodiče nás, děti, měli moc rádi. Byli jsme chudá rodina, ale naše bohatství bylo v tom, jak nás rodiče milovali. Byli jsme bohatí jejich láskou. Můj tatínek byl hudebník, peníze vydělával hraním. Hrál na basu, chodil hrát s romskou kapelou, která se jmenovala po jejich primášovi Bumbajova. Bumbaj hrál na housle. Byl taky z naší rodiny. V té kapele si byli všichni příbuzní. Chodili hrát na svatby, na křtiny, zvali si je místní gádzové. Takhle si vydělávali. Maminka uměla číst a psát. A když jsme byli malí, tak nám večer četla pohádky. Neměli jsme televizi, to až když jsme se odstěhovali do Čech, tam už jsme ji měli. Ale na Slovensku ne. Na pohádky jsme taky chodili k našemu dědovi, ten je uměl taky krásně vyprávět.

¹V romštině jsou psané dvě práce, na kterých I. Eliášová aktuálně pracuje: novely *O kham zadžal tosara / Slunce zajde ráno* (aktuálně připravovaná k vydání ve spolupráci s Knihovnou Václava Havla) a *E jag má na labol* (Oheň dohořel), z níž měla redakce k dispozici pouze úvodní kapitulu, situovanou do 18. století.

Oda sas tumare dadeskero dad?

Mire dadeskero dad. Jov avka džanlas šukare te vakerel, hod' bisterahas pre savoro, ča šunahas les. Jov amenge vakerlas but paramisa pal o mule, palek paramisa pal o kiraja... But peske arigondolinlas, ale sas oda mištes. O papu sła amaro kiraji. Amen les rado šunahas. O čhavore the phureder Roma, savore.

Keci Roma odoj ke tumende bešenaz?

Sle odoj ajse bišupandž khera. Oda sas baro taboris. Amen phenahas perovo. Oda amaro perovo sła priamo ando gav! Ando maškaripe sas bari pažita u odoj sas amen khera. Amen sas khera murime cihendar. Amare Roma sas igen gize-dave – sako kamelas, kaj leskro kher jekšukareder. U o gadže sas p'amende lačhe. On phenenas *naši Cigáni*, amare Roma. Na sas odoj problemi, šoha, maškar o gadže.

So kernas, sostar dživnas o Roma ke tumende?

Sas bare muzikanta savora, sas, ale tiš phirnas te kerel. Tlmaču – Tlmače pes vičinel, odoj sas fabrika – odoj phirnas o Roma te keren. Abo ke Léva, ande tabakovňa. The miro dad odoj phirlas. The bašavlas. Mri daj phirlas ko gadže te kerel – te okopavinel repa, bandurki, kukurica te laminel. Abo te oberinel o drakhi. A jon na potinnas lovenge, ale chabnaha. Trapinlas pes igen but. E jekphureder pheň delas briga p'amende, po ciknedere čhavore, u e daj phirlas te kerel.

A tumen ul'ılan odoj, ando perovo?

Ano, v padesátým třetím. Me somas utušoňi, pales o terneder čhavore mandar, jon má ul'ile ando Čechiko. Me som sredno. Mandar štar phureder u štar terneder phrala pheňa. O phral jekphureder lačhe sikhľolas, o riad'iteli kamelas, kaj te džal te študinel. Ale miro dad phendá avka, hod' site džal andi buťi te kerel. Čoripen sas.

Tumen tiš kamenas te študinel, na?

Jaj, oda sas mro suno. A lačhes sikhľuvavas tiš, phirás te sikhavel the le rakľoren, khere ke lende phiravas. Phenava tuke ajsi sranda: e daj man delas maro pre svačina. Samas čore. A o gadžikane čhave, len sas maro le masloha u kija phabaj abo valase kolački. A me somas jedňičkarka u mire spolužiaci mandar phučenaz, sar sas e uloha: „Šaj, hin tut i uloha kerďi, šaj mange des te prepisinel?“ Phenav leske: „Šaj, ale so deha? So tute ki svačina?“ „Kolača.“ „Des man kolača?“ „Jo, hat!“ Davas les te prepisinel. Akor man sas furt svačina.

To byl děda z tatínkovy strany?

Ano, byl to otec mého táty. Uměl vyprávět tak krásně, že při tom člověk na všechno zapomněl. Vyprávěl nám pohádky o mulech a taky pohádky o králích. Hodně si vymýšlel, ale bylo to skvělé. Děda byl takovým naším králem. Hrozně rády jsme ho poslouchaly. A nejen děti, ale i ostatní dospělí z osady, všichni.

Kolik lidí u vás v osadě bydlelo?

Takových pětadvacet domů tam stálo. Byla to velká osada. My jsme neříkali „osada“ nebo „taboris“, ale „perovo“. Naše osada byla přímo ve vesnici. Uprostřed byl travnatý plácek a okolo stály naše domy. Byly zděné, postavené z cihel. Naši lidé byli na svoje domy děsně pyšní – každý chtěl, aby jeho dům byl ten nejkrásnější. A gádžové se k nám chovali dobře. Říkali nám „naši cigáni“. Neměli jsme tam s gádži žádné problémy, nikdy.

Čím se Romové od vás živili?

Všichni tam byli velcí muzikanti, ale u toho i dělali, chodili dělat. Do Tlmačů, tam byla nějaká továrna, co tam chodili dělat. Nebo chodili pracovat do Levic, do tabákárny. Chodil tam i můj otec. A u toho ještě hrál. I moje maminka chodila pracovat – k sedlákům: okopávat řepu, brambory, lámat kukuřici. Nebo obírat hrozny. Neplatili jí za to penězi, ale jídlem. Dost se nadřela. Nejstarší sestra na nás menší děti dávala pozor a maminka chodila pracovat.

A Vy jste se narodila ještě tam, v osadě?

Ano, v padesátém třetím roku. Narodila jsem se tam jako poslední – všichni moji mladší sourozenci už se narodili v Čechách. Já jsem prostřední. Mám čtyři starší a čtyři mladší sourozence. Náš nejstarší bratr se moc dobře učil. Ředitel chtěl, aby šel dál studovat. Ale táta řekl, že musí jít do práce. Byla bída.

Vy jste taky chtěla studovat, že?

Ano, to byl můj sen. Učila jsem se taky dobře, chodila jsem dokonce doučovat svoje gádžovské spolužáky, k nim domů. Povím ti jednu takovou srandovní historku: máma nám dávala do školy ke svačině chleba. Byli jsme chudí. Ale naši neromští spolužáci si nosili chleba s máslem a k tomu jablíčko nebo koláče. Já byla ve třídě za jedničkářku a spolužáci si ode mě chodili opisovat úkoly: „Irenko, máš udělaný ten úkol? Nemohl bych si to opsat?“ Povídám mu: „Co máš dneska ke svačině?“ „Koláče.“ „A dáš mi?“ „To víš, že jo!“ A tak jsem mu dala úkol, ať si ho opiše. Takže já měla svačinu pořád.

Upre pro Čechi

Kana gejlän pro Čechi?

Džahas buteder Roma jekhetane pro *štatne štatky* te kerel. U ando Čechi kerahas ži ko jesos, pale ando jesos avahas mindig khere. Ande but fori samas – Chrastava, paš o Kladnos, paš e Praha, paš e Šluknova, odoj tiš samas. O Roma kernas phari bući. Miro dad tiš kerlas paš o metros, sar pes stavinelas Prahate. Amare dada, phrala, o Roma, kernas phari bući. Odonä jekphareder buća kernas jon. O droma, paš o metros, o bare stavbi. Odoj všadik dikhenas čak le Romen. Sas feder dživipe sar adađives, bo sas bući a sas perspektiva. Sas feder dživipen. A pašis ando berš *šedesát osm*, akor gejläm pro Čechi pre Šumava, ko Štiptoň, *okres Nové Hrady*. A odoj bešahas. Bo o Roma, so phirnas pro Čechi, varesave avnas pale, varesave na. Ačhile peske ando Čechiko, odoj reste bitos u ačhile odoj te bešen. U pro taboris ačhile má čulo Roma. Avka o štatos pro Slovensko amendar odkindä o pozemki, o khera. A pašis ačhilam and'oda Štiptoňa – bo pašis na sas kaj te džal pale po Slovačiko, avkes ačhilam ando Čechiko, dži adađives.

So pes ačhilä kole khereha?

Amare khera zburinde, akanik pe pažića hin baro stred'isko zdravotno. Pořinde avri le Romen. Varesave Roma gejle te bešen ande Léva, kinde peske odoj biti. Valasave ačhile pro Čechiko, sar amen. Ale le perovostar na ačhilä nič. Man ajso suno hin: te ułahi man at'ći love, pogejlomas khere po Slovačiko u pr'oda than, pr'oda phuv, kaj sas amaro kher, kindomas mange pozemko *metr krát metr* u odoj diňomas *pamětní deska*, hoj odoj varekana sas romano perovo.

A kodoj Štiptonate bešenas buter famil'iji?

Ha, ha. Duj trin *rodiny*, *větší rodiny*, sas amen buteder, amara fajtatar. Akana mange vareso spomeňiňdom! Avka šundom, pašis, sar má odoj bešahas, sar o gadže amen pindžarde, avka amenge vakernas. Jon sar šunde, hod' avná o Roma, *Cigáni*, *Cikáni*, ta savore phandkernas ande le balen – denas bari briga! Nič na mukhenas avri pe dvora, bo daranas, hat – bo šoha le Romenca n'avle ando stiko – avka gondolinenas, hoj o Roma nalače manuša. *Ale chyba lávky!* O gadže, andal o štatne statki, predseda a kajse manuša, le Romen ande andal o *nádraží*, ando šestsettrojki! Ando motora, ajse kale, ando šestsettrojki! Ajse štar abo pandž šestsettrojki avle andal o *nádraží* ko Nové Hrady ke Štiptoňa. O gadže savora – dikhenas sar diline: „S'oda? Akana, k'oda avel? *Že by Cikáni? No to není možný!*“ No a sas. Vistupindam amen a štatne statki amenge prid'elinde khera. Sakones sas jekh kher. Akana gejla miri daj andi bući, o Roma sa gejle

Život v Čechách

Kdy jste odešli do Čech?

Nás jezdilo víc lidí najednou, za práci na státní statky. Dělali jsme tam do podzimu a na podzim jsme pak zase jeli zpátky domů. Projeli jsme takhle hodně měst – dělali jsme v Chrastavě, u Kladna, u Prahy, i ve Šluknově, i tam jsme byli. Romové dělali těžkou práci. Můj tatínek taky dělal na metru, když se stavělo v Praze. Naši tátové, bráchové, Romové, dělali těžkou práci. Co byly ty nejtěžší práce, tak to dělali oni. Silnice, metro, velké stavby. Tam všude bylo vidět jenom Romů. Život byl lepší než dneska, protože byla práce a byla perspektiva. Žilo se líp. A potom v roce šedesát osm jsme odjeli do Čech, na Šumavu, do Štiptoně, okres Nové Hrady. A tam jsme zůstali bydlet. Protože Romové, co jezdili do Čech, se někteří vraceli, ale někteří už ne. Někteří už se z Čech nevrátili – dostali byt a zůstali tam nastálo. V osadě pak už zbylo jenom pár lidí. A tak od nás stát na Slovensku naše pozemky a domy odkoupil. Potom jsme už ve Štiptoni zůstali, protože už jsme neměli kam se na Slovensko vrátit. Tak jsme zůstali v Čechách, až dodneška.

A co se pak stalo s tím vaším domem na Slovensku?

Všechny naše domy zbourali, teď na místě toho trávníku stojí velké zdravotní středisko. Romů z domů vyplatili. Někdo odešel bydlet do Levic, koupili si tam byty a zůstali tam. Někdo se odstěhoval do Čech, jako jsme to udělali my. Z osady nezbylo vůbec nic. Mám takový sen: kdybych na to měla peníze, což nemám, ráda bych tam domů na Slovensko zajela a koupila si tam pozemek, metr krát metr, a na něm bych nechala postavit pamětní desku, na památku, že tam na tom místě kdysi stávala romská osada.

Ve Štiptoni bydlelo víc Romů od vás?

Ano. Dvě tři větší rodiny. Bylo nás tam z naší rodiny víc. Teď jsem si na něco vzpomněla! Vyprávěli nám to místní gádžové, potom, když už jsme tam nějakou dobu bydleli a už jsme se s nimi znali. Říkali nám, že když se dozvěděli, že tam k nim mají přijet Cikáni, tak že si všichni pozavírali na zámek prasata, měli oči na vrch hlavy! Všechno uklidili ze dvorků pryč, protože se báli – nikdy totiž nepřišli do styku s žádnými Romama, a tak si mysleli, že jsou Romové zlí lidi. Ale chyba lávky! Lidi ze státního statku, předseda a ostatní, přivezli Romů do vesnice z nádraží v šestsettrojkách! V těch černých autech, v šestsettrojkách! Poslali pro nás asi čtyři nebo pět aut, co nás přivezly z nádraží v Nových Hradech do Štiptoně. A ti gádžové všichni jen zírali: „Co to je? Kdože to sem jede? Že by Cikáni? To není možný!“ Ale bylo to tak. Vystoupili jsme my a státní statky nám přidělily domy. Každý dostal svůj dům. Pak začali naši lidi chodit do práce, moje maminka, všichni, a gádžové zjistili, že je všechno v pořádku, že se nikde nic neztrá-

andi bući, dikhle o gadže, že mištes, na čorel pes nič. Robotne! Imar pes skamaradinde, avka sas lače, hoj phirnas až k'amende. Pre navštevá. Abo vareso te kampelas, so me džanav. Abo te bašavelas e romaňi banda, bo lenge pes pačinenas amare romane d'íla. Avkes sas lače, *srandá*, paľis amenge vakernas, sar oda sas, *než jsme tam přijeli, jaký zaopatření dělali*. Odoj sas lače. *Tam jsem šla vlastně do učení. To byly moje poslední prázdniny, a máma mi říká: „Chceš si vydělat penízky?“ A říkám: „Jo!“ „Tak můžeš jít dělat k nám na pole.“ Já jsem byla šťastná, že si můžu vydělat penízky. Ale byla to dřina! A koupila jsem si hodinky. Za první vydělaný peníze jsem si koupila hodinky.*

Sar pes paľis doreslan Chrastavate?

Odoj Štiptoňate samas ajse šov eřta berš. Elšebnovar samas Chrastavate, oda sas *v šedesiatom druhom roku*. Akor mek phirahas pale pro jesos a pre jara *zase* ando Čechiko. A paľis gejlám Štiptoňu, u odoj bešahas šov abo eřta berš, a paľis gejlám Chrastavu, u odoj ačhilám, ži kim na muľa e daj.

A tumen, o čhave, savore phirenas tumara daha, dadeha? Bo tumen imar sanas bare, na?

Na, me phiravas andi škola, Buďejovicate. Kamás te sikhľol, phirás berš the epaš andi škola sar *obráběč kovů, učňovský obor*. Ale o dad nasvaľíla, resta infarktos, našti imar phirlas andre bući, e daj na stačinlas. Ta me mukhľom e škola a gejlom te kerel. Phirahas la daha le dadeha, ale Chrastavate na somas, me gejlom te kerel bući ko Štětí, ando Sepap. A palek gejlom Chrastavu ke daj, ko dad. A keravas andi Textilana. U paľis man prindžardom le romeha u ačhilom leha.

Te pisinel

Me gindom, hoj tumen pisindan jekh kajsi *divadelní hra*, kana mek sanas cikneder? Sas mange dešupandž. Oda *právě* bešahas Štipton, Nové Hrady. U odoj irinás ajso romano, avka mange arigondolindom, na sas lačo, no, zamilovano. A e spolužiačka mange phenel: „Irenka, s'oda pisines?“ Phenav: „Ale, ajso romano, diliňipe.“ „Ča de mange te ginel!“ Ginda e spolužiačka – „Jaj, oda hi igen šukar, Irenko! Sar oda džal dureder?“ „Na džanav me, mušnav te irinel.“ „Ta irin u an pre svačina.“ No a me pisinavas duj masek, sako d'ive pre svačina, *dvacet minut, deset minut* a me ginavas! O rakiľa phirnas andi škola – nasvale, horučki, čak te džanen, sar oda dopadňinda. Avka pes došunda the e učitelka, hod' čhinav. Akanak avľa *konec školního roku*, avľa ke ma e učitelka, phenel: „Irenka, šaj tu irines valasi ajsi hra? Džanľahas? Keraha oslava, *konec školního roku*, u šaj tu-

cí. Že jsou to pracovití lidi! Pak už se skamarádili, a bylo dobře, chodili pak až k nám domů. Na návštěvu. Nebo když něco potřebovali, co já vím. Nebo když se hrálo, protože jim se děsně líbily naše písničky. Už bylo dobře, byla sranda a pak nám teprve povídali, co se dělo, než jsme tam přijeli, jaký zaopatření dělali. Bylo tam dobře. *Tam jsem šla vlastně do učení. To byly moje poslední prázdniny, a máma mi říká: „Chceš si vydělat penízky?“ A říkám: „Jo!“ „Tak můžeš jít dělat k nám na pole.“ Já jsem byla šťastná, že si můžu vydělat penízky. Ale byla to dřina! A koupila jsem si hodinky. Za první vydělaný peníze jsem si koupila hodinky.*

Jak jste se pak dostali do Chrastavy?

Ve Štiptoni jsme byli asi šest, sedm let. My jsme v Chrastavě byli už dřív, v šedesátém druhém roce. Tehdy jsme se ještě vracovali na podzim domů a na jaře jsme zas jeli do Čech. A pak jsme se dostali do Štiptoně, tam jsme bydleli šest, sedm let a pak jsme odjeli do Chrastavy. A tam jsme potom zůstali, dokud neumřela maminka.

A vy, děti, jste pořád jezdili s rodiči? Protože vy starší už jste byli dost velcí, že?

Ne, já chodila v Budějovicích ještě do školy. Chtěla jsem se alespoň vyučit, chodila jsem rok a půl do školy – obor obráběč kovů, učňovský obor. Jenomže táta onemocněl, dostal infarkt a nemohl dál chodit do práce, máma na všechno nestačila. Tak jsem školy nechala a šla jsem dělat. Já jsem s rodiči jezdila, ale do Chrastavy už jsem s nimi nejela, já jsem jela do Štětí, dělat do Sepapu. Až potom jsem za mámou a tátou přijela. A chodila jsem dělat do Textilany. A pak jsem se seznámila s manželem a už jsem zůstala s ním.

K psaní

Přečetla jsem si o vás, že jste kdysi napsala nějakou divadelní hru, když jste byla ještě malá?

To mi bylo patnáct. To jsme právě bydleli ve Štiptoni u Nových Hradů. Tam jsem si začala psát takový román, nebylo to moc dobré, takové zamilované. A spolužačka mi říká: „Irenko, co to píšeš?“ Povídám: „Ale, takovou blbost, román.“ „Prosím, dej mi to přečíst!“ Přečetla si to – „Jé, to je hezký, Irenko! A jak je to dál?“ „Nevím, musím to nejdřív napsat.“ „Tak piš a přines to na svačinu.“ Tak to trvalo asi dva měsíce – každý den o svačině, dvacet minut, deset minut a já jsem předčítala. Spolužačky chodily do školy nemocné, horečka nehorečka. Jen aby věděly, jak to dopadne. Tak se to dozvěděla i učitelka. Teď přišel konec školního roku a ona za mnou přišla: „Irenko, nemohla bys nám napsat nějakou hru? Nesvedla bys to? Budeme dělat oslavu ke konci školního roku a vy byste s tím

Rodinná kapela „Bumbajiskeri banda“, 1958 / soukromý archiv IE

men vistupinen!“ Avkes iriňom pohádka *Prstýnek* a u pal'is vistupinahas kole raklorenca, so sas ande miri trijeda.

A so pr'oda phenenas tumari daj tumaro dad? Džanenas, hoj pisinen?

Džanenas. Mek pro Slovačiko, sar bešahas, o čhajora džanenas, hoj me pisinav. A sas *zasnubi*, avnas o kamaratki: „Av, irin vareso, Irena!“ Avka irindom. Pal odona duj džene, so pes kampenas te lel. Ale me and'oda zapletindom the le rod'iče u bari sranda has. *Byly zasnuby a sešla se naše velká rodina, velká hostina, plno jídla, pití, jak se patří, a oni povídají: „Irenka napsala nádhernou básničku a zareci-tuje to Věrka, kamarádka.“ A ta začala: „Nastala mi doba krízová, lebo sa vydáva Milka Frýdová. Kde čierny Kiesko nabral takú odvahu, že si zobral Milku brblá-vú...“ Zapletla jsem tam i strejdy, tety a vždycky jsem na nich něco našla. A samo-zřejmě, že to bylo špatný, oni se urazili a já jsem doma dostala.*

A keci has akor tumenge?

Desat', jedenást'. Abo jekhvar – sar phirás ke kamaratka, la te sikhavel, la gadžora, len sas ajsa *psací stroj* khere, jon sle barvale, *rodinu měli v Americe*. A me kamás p'oda te pisinel, po strojos. Sar la sikhavás, avka phenav lake: „Šaj mange čunoro irinav? Sikhaveha mange, sar pes irinel po strojos?“ A joj phenel, hoj lačhes, avka mange sikhada, sar pes pisinel po strojos. Akor pes vakerlas pal amaro taboris, že odoj vareso stavinena. A me oda zašundom. Ta pisindom, hoj pes bikiniela e osada, mek la kamaratkaha kerdam *razítko* la gumatar sar pal o viboris, podpisi kerdam a me oda papiri nalepindom ando perovo amaro. The mukhlom avka! Miro baťis, o Šuli, dikhľa, liňa okuliara, gejľa te ginel a phenel: „Jaj, Romale, aven ča šunen. Nalače amenca!“ „S'oda?“ „Hí, lena amendar amari phuv, amare khera! O gádže! Kaj džaha?“ Ale me pisindom.

Já s kamarádkou Kateřinou, foto z inscenace scénky Konkurz, Banská Štiavnica, 1973 / soukromý archiv IE

mohli vystoupit!“ Tak jsem napsala takovou pohádku, Prstýnek, a pak jsme s tím se spolužáky ze třídy vystupovali.

A co tomu říkali rodiče? Věděli, že si takhle doma píšete?

Věděli. Ještě na Slovensku, jak jsme bydleli, tak holky z osady, kamarádky, věděly, že píšu. A když byly třeba zasnuby, přišly za mnou: „Iren, pojď, napiš nám něco!“ A tak jsem psala. O těch dvou mladých, co se měli vzít. Ale zapletla jsem do toho i rodiče a byla to děsná sranda. *Byly zasnuby a sešla se naše velká rodina, velká hostina, plno jídla, pití, jak se patří, a oni povídají: „Irenka napsala nádhernou básničku a zarecituje to Věrka, kamarádka.“ A ta začala: „Nastala mi doba krizová, lebo sa vydáva Milka Frýdová. Kde čierny Kiesko nabral takú odvahu, že si zobral Milku brblavú...“ Zapletla jsem tam i strejdy, tety a vždycky jsem na nich něco našla. A samozřejmě, že to bylo špatný, oni se urazili a já jsem doma dostala.*

A kolik Vám bylo?

Asi deset, jedenáct. Nebo jednou – jak jsem chodila doučovat tu kamarádku k nim domů, byli to bohatí gadžové, měli rodinu v Americe, a měli doma psací stroj. Já jsem moc chtěla na něm zkusit něco napsat. Tak jak jsem ji doučovala, povídám jí: „Nemohla bych si na tom stroji něco napsat? Neukázala bys mi, jak se na tom píše?“ A ona, že klidně, a ukázala mi, jak na takovém stroji psát. Tehdy po osadě kolovala fáma, že se tam má něco stavět. A já tu fámu zaslechla. Tak jsem na ten papír napsala, že se bude osada prodávat, ještě jsme s tou kamarádkou udělaly razítko z gumy, jakože to je přímo z výboru, udělaly jsme tam i podpisy a já ten papír potom jenom tak vylepila v osadě. A můj strýček, Šuli: uviděl ten papír, vzal si brýle a šel si to přečíst. Povídá: „Jé, lidi, jen si to pojdte poslechnout! Běda nám!“ „Co se děje?“ „Fí, gádžové nám vezmou pozemky, vezmou nám domy. Co s námi bude?“ Ale to jsem psala já.

A teď jsem tam taky všechny popsala, v rýmovačkách, samozřejmě. A na každého jsem něco našla, z legrace. Tak se tam shrnuli naši Romové a četli. A jak se o každém četlo, tak se všichni smáli. Jen ten dotyčný, ten byl smutný. A pak se na to přišlo – „Dyt' to musela být ta Guža rapavá!“ Takže jsem zase od mámy dostala. Protože to vyčítali jí: „Co to máš za dceru? Jak ji vychovááš, člověče, ona si z nás dělá legraci!“ Necháпали moje literární umění!

Pak jsem byla, ještě za svobodna, na práci v Banské Štiavnici, přes léto. Pořádaly se tam různé soutěže, i kulturní a divadelní, tak jsme se tam s kamarádkou přihlásily. Napsala jsem nám scénku, byla přímo o té soutěži, Konkurz se to jmenovalo. Taky jsem psala básně a balady a snažila jsem se něco vydat. Napsala jsem taky povídku Temnota, o slepém Aladárovi z naší osady. Poslala jsem to do časopisu Svět socialismu a tam mi to vydali. Pak když jsem se vdala a byly děti, tak jsem toho nechala. Nepsala jsem literaturu, ale chodili k nám Romové, to jsme bydleli v Liberci, a já jim psala žádosti, když něco potřebovali – třeba byt, nebo když něco vyvedli a chtěli napsat na soud, nebo prezidentovi, tak jsem jim to napsala. Tak tohle jsem psala.

I ty veršovánky – známým ke svatbě nebo ke křtinám...?

Ano, to u nás v rodině, když je nějaká svatba, tak nás zvou a chtějí, abych měla proslov. Takhle mě zvou naši známí, co mě znají. Nebo když jim někdo v rodině zemře, tak mě prosí, abych jim napsala poslední rozloučení. A tak třeba dám na facebook: „Odešla nám naše drahá...“ – ta a ta, napíšu báseň a věnuju jí to. A oni to dají na parte. A to je pro mě veliká čest.

A když už vám děti vyrostly, co jste začala psát jako první?

Tu Osadu! To jsme s tátou bydleli v České Lípě, každý jsme dělali v jiné fabrice, na třísměnný provoz. A já jsem jednou řekla: „Tati, víš co, mám počítač, tak já konečně už začnu psát.“ Napsala jsem asi šest stránek, a teď mě napadlo, jestli o to vůbec budou mít čeští čtenáři zájem? A tak jsem se rozhodla, že to zkusím přečíst v práci. Tam se totiž na mě vždycky těšili, když jsme šli na svačinu, na kafe a cigáro – jakože bude sranda. Seděli jsme venku na kafi, kouřili, někteří jedli a já říkám: „Hele, žádný vtipy dneska nebudou – já vám něco přečtu.“ A začala jsem číst. A oni přestali žvejkat a kousat a smáli se, líbilo se jim to. A říkali: „Jak to pokračuje?“ „Až to zejtra napíšu, tak uvidím.“ „Pani Eliášová, přineste to, přineste to!“ Viděla jsem, že se jim to líbí, a měla jsem ohromnou radost a chuť psát dál. A protože oni chtěli pořád vědět, jak to bude dál, tak jsem psala denně. Tu Osadu jsem pak napsala asi za osm měsíců.

Takže oni byli zvědaví, jak to dopadne a vy jste vlastně psala, abyste jim odpověděla.

Ano, přesně. Pořád se ptali, jak to bude dál. A taky si mezi sebou na dílně říkali: „Cikánka a píše? To není možný!“ Dopsala jsem to, konec. Pak jsem šla dělat ji-

nam a uteklo několik let. V době, kdy už jsem čekala, až ta knížka vyjde, mi jednoho dne ta hlavní partačka, něco jako mistrová, řekla: „Ty, jako Romka, umíš vykládat z dlaně? Osudy?“ A já jsem jí řekla: „Ne, neumím, bohužel. Ale napsala jsem knihu.“ A ona vybafla: „To snad není pravda! To není možný! Ona Menšina si tady přijde, je tady týden i s postelí a rovnou napíše knihu!“ Říkám jí: „Nedělej z toho takový cirkus a hlavně to nikomu neříkej.“ Ona mi to slíbila – a po svatbě to věděla skoro celá dílna. A čekali se mnou, a když pak ta knížka vyšla, tak to bylo hezký – gratulovali mi, a každý si ode mě tu knihu koupil. A chtěli po mě věnování a pak už mi neříkali „Menšino“ ani „Ireno“, ale „Božka Němců“ nebo „Agatha Christie“. Byla to legrace, byly to fajn holky.

Já – nevěsta, Chrastava, 1976 /
soukromý archiv IE

Takže vy jste tu knížku vlastně psala hlavně pro gádže?

Jak bych ti to řekla... Když začala demokracie, v devadesátém pátém, šestém roce začali ti skiňáci. A ve mně to vyvolalo něco, abych začala něco dělat. Řekla jsem si: „Ireno, něco musíš dělat! Když píšeš, tak něco napiš, udělej nějaký protest.“ Chtěla jsem ukázat, že nejsme tak blbí, jak se o nás píše a říká, ale že taky něco dokážeme. Napsala jsem to tak v devadesátém šestém, osmém. A vyšlo to v roce 2008. Já jsem to totiž nechala být, protože jsme řešili i jiné věci: byla svatba – jedna, druhá, třetí, pak vnoučata... A pak právě – v tom roce dva šest jsem zašla za jednou paní na radnici v Liberci, dala jsem jí rukopis a za dva roky ta kniha vyšla. Byla neprodejná, mně dali tuším padesát kusů. Rozdala jsem to rodině, s věnováním, knihovna z Liberce to poslala do knihovny na Slovensko, přímo do té Nové Dědiny. A začaly mi chodit maily. Krásný. Jako kritika na tu knihu. Dělal mi to hodně dobře, že se ta kniha líbí.

Když ta knížka vyšla, a zavolala mi ředitelka z knihovny, abych si přijela pro výtisky, jel se mnou můj syn. A ten pocit, když jsem tu knížku konečně držela v ruce! Říkala jsem si: „Konečně. Už je ta knížka hotová.“ A jak jsme jeli domů, tak se v autě můj syn rozbřečel. Povídám mu: „Nebřeč, měli bysme se smát, radovat se z toho!“ Ale on se dojal a nemohl se asi udržet, možná, že je na mě hrdý. Nevím, nikdy mi to neřek.

Také jsem se dočetla, že jste v Liberci v devadesátých letech vedla divadelní kroužek.

Mým dětem bylo čtrnáct, dvanáct a deset. Já jsem se strašně bála, aby nezahly – aby nezačaly hulit, nebo tak. Tenkrát se zakládalo všechno možný, ROI-ka a co já vím co. A za mnou přišel jeden Rom a říká: „Irčo, nemohla bys něco založit? Takhle s děckama...“ A říkám: „Jo, člověče, to je dobrý nápad!“ – protože jsem si říkala, že tam budou i moje děti a já si je tak pohlídám. Tak jsme založili romský divadelní kroužek a hráli tam i moje scénky – a docela měly úspěch, protože já jsem vždycky napsala o něčem, co se dělo v té dané chvíli. A samozřejmě humorně. A psala jsem i o rodičích, a o dětech, jak je zlobí, a naše děti, co jim bylo čtrnáct, třináct, hrály ty rodiče a to je strašně bavilo. Každý se do toho souboru těšil. Bylo to fajn.

Jedna scénka třeba byla taková, že jako je konkurz na talenty pro děti, aby se hlásil, kdo umí zpívat a hrát. Protože v Liberci je spousta Romů z východního Slovenska a všichni nemluví romsky, ale někteří mluví hutorácky, tak ta scénka byla psaná česko-hutorácky, aby byla sranda. Protože kdybych to dala do češtiny, tu hutoráčtinu, tak by to tak nevyniklo.

A jak dlouho jste se scházeli? A jak jste se jmenovali?

Nijak. Byl to divadelní kroužek. Romský divadelní kroužek. Tři roky to fungovalo. Nevím, proč to skončilo. Přestalo mě to bavit, protože tam byla nějaká politika mezi tím, dohadovali jsme se o peníze. My jsme si kupovali látky, doma jsme spíchli kostýmy, aby měly děti co na sebe. Potřebovali jsme sukně, cokoli a nedostali jsme na to nikdy ani korunku. Tak mě to přestalo bavit a přestala jsem s tím. Teď děti se zamilovaly do sebe, že jo – „Za to může Eliášová – ona ty děti tahá!“ Já je netahala, Bůh chraň. Já jsem chtěla naopak dobře.

Ale teď mi vyvstala vzpomínka, že naši otcové, představ si to, ten můj strejda, Šuli, ten předseda, Machr mu říkali – on uměl překrásně psát, kreslit, taky měl IQ, byl věčně u rádia a všechno věděl, co se děje, proto jsme mu říkali Machr – a oni, prosím tě, u nás založili soubor, ti dospělí od nás, z mojí rodiny, a nacvičili hru o Ježíši Kristovi. A měli prý veliký úspěch, byli s tím pozváni až do Bratislavy. Já si to nepamatuju, ale ti starší – už taky nejsou mezi námi – ti to vyprávěli. Ale asi neměli vytrvalost anebo třeba nemohli, já nevím, tak pak přestali. Ale musela to být sranda. To já vím, jaký naši Romové jsou, fičůři veliký. Šprýmaři, ježišmarja! Ti si to museli užít.

Když jsme se dřív sešli – dneska i to střetnutí je těžší – ale když jsme se sešli, to byla legrace. Lepší než film nebo zábava. Protože nás bylo hodně a každý začínal vzpomínat, samozřejmě na rodiče, protože už nejsou. A člověk se dozví věci, co nikdy neslyšel!

Ty Vaše povídky jsou také hodně o lidech, které jste znala nebo znáte.

Ano. Ze života. Než to napíšu, tak jim zavolám, nebo napíšu: „Hele, píšu o tobě,

ale budeš mít jiný jméno. A trochu si to pozměním, a než to napíšu, dám ti to přečíst.“ Teď taky to Slunce zapadá ráno. Pamatuju si, jako malá holčička, u nás na jednu krásnou Romku – a tohle se o ní říkalo. Po válce cigánky žebrały a tahleta Mária taky chodila žebrot a znásilnil ji jeden sedlák, nebo s ní spal, nevím. Měla s ním toho chlapečka, blondatýho, a zkusila si dost, vytrpěla strašný věci. To si pamatuju, jak na ni cigánky nadávaly, tety, pratety: „*Je to kurva, keď sa dala prespat s gádzom, podívej- te, zkurvený biely parchant!*“ To bylo tak ošklivý, ona musela hrozně zkusit. Hrozně ho milovala, toho sedláka. Byla překrásná! A já jí vepsala povahu svojí maminky. Moje maminka totiž byla taková hrdá, styděla se, že by měla taky žebrot. Tak nechodila žebrot, ale chodila a pýtala robotu. Dostala ji a pak už si ji zvaly gadžinky samy, dokonce byla tak oblíbená, že jedna hodně bohatá gádzi pak dělala kmotru u bířmování mojí ségře a bráchovi.

Já s kamarádkou Kateřinou, Banská Štiavnica,
1973 / soukromý archiv IE

Když mi bylo devatnáct, jeli jsme na Slovensko na nějaký pohřeb. Byla tam spousta mých bývalých spolužáků. Tak jsme se objímali, vypusinkovali, neviděli jsme se strašně dlouho. „Co děláš, Irčo? Dyt ty si byla dobrá, jedničkářka!“ Ještě samozřejmě všichni studovali: Helenka dělala medicínu, tamta dělala práva – a já nedělala nic. Já byla jen na tý učňovce a ještě jsem ji musela nechat. A teď si říkám v duchu – musím kecat, přece si neudělám ostudu. Jenže já zas nerada lžu. A kamarádka, Romka, říká: „Prosím tě, ona je novinářka, ona píše.“ A já se na ni podívala, říkám, po cigánsky: „*So vakeres diliňipe, so chochaves?*“ (Co to vykládáš za nesmysly, proč jim tu lžeš?) „*Kavka, ovla ladž, na, te pheneba, hoj keres, hoj phires andre buti.*“ (Přeci jim nebudeš říkat, že chodíš dělat, rukama, to by byla pěkná ostuda!) Tak jsem to tak nechala, byla jsem ráda, že jsem nelhala já. „No bo-dejt, jak bys ty nepsala, kdyžs na to měla!“ Víš, jak mě to bolelo? Holka, kterou jsem já chodila odpoledne doučovat, studovala medicínu a já jsem obyčejně dělala. Ale tak asi to muselo být dáno. To byl můj sen, studovat a psát, vydat knihu. Tak to jedno se mi nesplnilo, ale to druhý jo. Možná, že to jedno se mi nesplnilo, asi že mi Pánbůh daroval dobrýho manžela a nádherný děti, který mi dělají jenom radost. A to je důležitější než to studování. Tak aspoň jeden sen se mi splnil.

Irena Eliášová
O kham zadžal tosarla

Kapitola 2: Nevo dživipen

Na kamav pr'ada svetos imar te dživel! Na džanav, so te kerel. Namište kerdom, sar gejlom te kerel buči. Calo svetos mange ačhila kalo, nalačo! Kamás le čavenge lače, no kerdom baro trestos pre miro šero. Miro rom na prindžarda pre ma ništ, ale me som phari. Užarav čavores, na mire romestar, le gadžestar. O per mange barol. Ajci man molinás ko Del – na šunda man avri.

Hin linaj, julos, baro tačipen. Miro rom kerel buči ko murara, avel khere pre rat. Sako džives hin ajso mato, palis kerel nalače. O čhave daran, me na birinav, sa som mardí.

Dživav maškar o duj sveti – khere darav le romestar, andre buči le gadžestar. O gadžo, o Vinco, kerel pre mała le grajenca, sako džives mange anel phabaj. Avka pre ma dikhel... Leskeri romňi narado.

Đives pro džives mange namišto. O drikos dukhal, calo džives kopařinav. Avav khere, sar o kham zadžal. O čhave hine khere korkore, mek lače, hoj e Julka sa pratinel u tavel.

Džanav, so peske pal mande vakeren o Roma ando taboris.

„Hin la Maria murš, oda gadžo laha sovkerel.“ Akajsi дума pal ma džal.

Me som cicho. Čak o gulo Del džanel, sar oda sas. Ladžav man te džal andi khangeri, o Roma sa pre mande dikhen, kurke som khere. Na som kaske te phenel, so mange pharo pro jilo. E daj dur khatar mande.

Avľom khere, andom le čavenge kolački. E gadži pekľas, diňa man. Mire čhavore lošaha chanas.

„Mamo, nane buter?“ phučlas mandar i Alžbetka.

„Na, miri čhajori, rozđelinen tumenge, savorenge po duj t'avel. Me tumenge peká kurke tiž.“

„Mamo, tadom haluški, kedava tuke?“

„Na, na som bokhaľi. Le dadeske ačhila te chal?“

„Hin le dadeske. Mamo, sas adaj i kirvi, vičinel amen kurke pre boňa.“

„Savi? E Jolana?“

„Hat. Džaha?“

„Sar phenela o dad. Kampelas te džal, b'oda binos, te na džaha. Julka, mri čhajori, priker ande šparheta, o paňi mi tařarel, thová mange o pindre.“

„Imar kerav, mamo.“

„A o Tonko, kaj hino?“

„Avri le čhavenca, ma dara, bavinen pes.“

„Mušinav le Jankus te landarel. Av ke ma, mro čhavoro.“

Irena Eliášová
Slunce zapadá ráno

Kapitola 2: Nový život

Už se mi nechce žít. Nevím, co si počít. Neměla jsem chodit do práce! Celý svět mi potemněl a zprotivil se mi. Udělala jsem to kvůli dětem, ale stihnul mě za to veliký trest. Můj muž na mně sice nic nepoznal, ale jsem těhotná. Otcem není on, ale sedlák. Začíná to na mně být vidět. Čekám dítě. Tolik jsem se modlila k Bohu, ale on mě nevyslyšel.

Je léto, červenec, veliká vedra. Muž pracuje na stavbě a domů chodí až večer. Každý den je zpítý pod obraz a pak vyvádí. Děti se ho bojí a já už nemůžu, jsem celá zmlácená.

Zmítám se mezi dvěma světy. Doma se bojím manžela, v práci sedláka. Sedlák Vinco dělá na poli s koňmi a každý den mi nosí jablko. Dívá se na mě takovým způsobem... Jeho ženě se to příčí.

Už dlouho se necítím dobře. Celý den jsem ohnutá a záda necítím. Domů chodím po západu slunce. Děti jsou doma samotné. Naštěstí se o ně Julka postará, uvaří a uklidí.

Vím, co si o mně povídají Romové v osadě.

„Marie má chlapa, spí s ní ten sedlák.“ To se o mně šušká.

Já raději mlčím. Jen dobrý Bůh ví, jak to bylo doopravdy. Stydím se chodit do kostela. Všichni se po mně otáčejí, tak raději zůstávám v neděli doma. Nemám si komu postěžovat, co mě trápí. Máma je daleko.

Donesla jsem domů dětem koláče. Selka pekla a pár mi jich dala. Děti se na ně s chutí vrhly.

„Mami, nemáš ještě?“ ptá se Alžbětka.

„Ne, holčičko. Rozdělte si je, pro každého jsou dva. Já vám v neděli taky napěču.“

„Mami, uvařila jsem halušky, dáš si?“

„Ne, Julko, nemám hlad. Pro tátu zbylo?“

„Zbylo. Byla tady kmotra a zve nás v neděli na křtiny.“

„Která? Jolana?“

„Jolana. Půjdeme?“

„Uvidíme, co řekne táta. Ale měli bychom, vždyť by to byl hřích. Julinko, prosím tě, přilož do kamen, ať se ohřeje voda. Chci si umýt nohy.“

„Už jdu, mami.“

„A kde je Toník?“

„Je venku s dětmi. Neboj se, hrají si.“

„Musím vykoupat Janka. Pojď ke mně, ty můj chlapečku!“

„Mamo, mamo, adaj hin tut o ciknoro?“ phučel mandar a thovel o vast pre miro per. Asandilom.

„Ha, ciknoro čavoro abo čhajori. Kameha les?“

„Ha. U me imar n'avá tiro ciknoro?“

„Furt aveha miro ciknoro, ma dara, savora san mire ciknora.“

„E Julka nane, joj bari čaj.“

„Hin jekphureder, ale hin tiž miri cikñori, džanes?“

„Mamo, o Miškus man marelas, phen leske vareso.“

„Mišku, čačo phenel o Jankus?“

„Čhindom les, bo našelas ko pañi.“

„Janku, s'oda šunav? Oda na tromas, tašloha a pañis, so kerava?“

„Na džav imar šoha.“

„Mamo, o dad avel!“

Miro rom avla andal i bući. Dikhav pre leste – pañis hin mato.

„So avka labaren? Baro tatipen a tumen labaren ande šparheta? Ko ajci čhingerla o kašta?“

„Mušinas, landaras le čhaven the me man landarav, Janku.“

„Tu tut furt landares! Vaš kaske? Vaš o gadžo?“

„Janku, s'oda vakeres, pañis keres bida?“

„Me na kerav bida! Thov mange te chal pro tañiri a ma vaker, lubñije! Avlom andal i bući, bokhalo som.“

„Lačhes, imar tuke thovav te chal. Sas adaj e kirvi, e Jolana, vičinel amen pre boña.“

„Kana?“

„Ada kurko.“

„Mište, žužar mire gada, o gad parno. Ko bašavela?“

„Me na džanav. O Lajošis, sar mindik. Ko aver?“

„Uri tut o viganocis. A šaj dikhes pal o murša – mundarav tut! Bešeha paš mande a na kheleha! Šunes, lubñije?“

„Trepines diliñipen, nalača romña mandar keres, kana preačheha?“

„Me tut džanav, manca na kames te sovel, avreha suťalas!“

Nane leha modo, o apsa mange peren. Bešel pal o skamin, chal a vakerel ajse nalače alava, o čavora šunen. Nane les god'i. Šoha na ela! Kana avela leskere vakeribnaske vigos?

Hin kurko, džas pre boña. Kindom le cikneske cikno gadoro a jekh litros palenka, pre buter nane love.

„Mamo, kada viganocis lava?“ phučel e Julka.

„Mište, mri čaj, perel pre tu lače.“ Šukar miri čhajori, imar latar avla bari čaj.

Uravav le cikne Jankus.

„Chav tiro jiloro, savo sal šukaroro, no čak, nek tut čumidav.“

„Mami, mami, tady máš děťátko?“ zeptal se a sáhl mi na břicho. Rozesmála jsem se.

„Ano, je tam malý chlapeček nebo holčička. Budeš ho mít rád?“

„Budu, ale to už pak nebudu tvoje děťátko?“

„Neboj, vždycky budeš moje děťátko. Všichni jste moje děťátka.“

„Ale Julka ne, to už je velká holka.“

„I Julka je moje děťátko, i když je nejstarší, víš?“

„Mami, Miško mě mlátil, řekni mu něco!“

„Miško, je to tak?“

„Praštil jsem ho, protože utíkal k potoku.“

„Co to slyším, Janku? To nesmíš, utopil by ses, a co bych si bez tebe počala?“

„Už tam nikdy nepůjdu, slibuju.“

„Mami, táta jde!“

Muž se vrátil z práce. Podívám se na něj – zase je opilý.

„Proč topíte? Venku je hic, a vy ládujete kamna? Kdo má věčně štípat dříví?“

„Museli jsme zatopit. Já i děti se potřebujeme vykoupat.“

„Ty by ses furt jen koupala. Kvůli komu? Kvůli tomu svému sedlákovi?“

„Janku, co to povídáš, zase děláš dusno?“

„Nedělám dusno. Dej mi něco k jídlu a mlč, couro! Vrátil jsem se z práce a mám hlad.“

„Jen klid, hned ti nandám. Byla tu kmotra Jolana, zve nás na křtiny.“

„Kdy?“

„Tuhle neděli.“

„Dobře, vyčisti mi oblek a vyper bílou košili. A kdo bude hrát?“

„Nevím. Asi Lájoš, jako vždycky. Kdo jiný?“

„A ty si oblečeš šaty, a jestli se budeš koukat za jinýma, zabiju tě! Budeš se-
dět vedle mě a žádný tancování, slyšíš, couro?“

„Plácáš nesmysly! Děláš ze mě špatnou ženskou, kdy už s tím přestaneš?“

„Já tě znám, se mnou spát nechceš, ale s jinýma bys spala!“

Není to s ním možné. Z očí se mi řinou slzy. Sedí za stolem, cpe se a říká tak hrozná věc. Děti všechno slyší. Nemá rozum. A nikdy mít nebude. Kdy už bude těm jeho řečem konec?

Je neděle a my jdeme na křtiny. Malému jsem koupila košilku a rodičům litr pálenky, na nic dalšího nebyly peníze.

„Mami, mám si vzít tyhle šaty?“ ptá se Julka.

„Dobře, holčičko, pěkně ti sedí, padnou ti.“ Moje krásná dceruška, už je z ní velká slečna! Oblékám malého Janka.

„Jaký ty jsi krásný chlapeček, maminka tě má moc ráda! Ukaž, dám ti pusinku!“

„Ta imar san savora hotova?“ miro rom bari vika del. Avri pes urda sar baro raj.

„Imar, imar džas. Ma vičinker ajci.“

„O bala tuke thov pre gumička, Maria, ma ker tutar lubňa.“

„Mište, imar zakerav o bala. Janku, phenav tuke, ma ker ko Roma bida, nek n'avel ladž.“

„Savi bida? Me mange pijava le muršenca a tu bešcha pro stolkos sar pribito, šunes?“

„Sar phenes, avka avla.“

„Zaphand o vudar a džas. Mišku, Tonku, aven manca. Liňal e palenka, Maria?“

„Liňom, ma dara.“

E kirvi Jolana hin lači manušni, na kerel alava sar savora Romňa. Hin la štar čhave. Pre boňa kirvake vičinde la Marča, la Jolaňakera pheňa. Narado la dikhav, nalači hiňi, savorenc a kerel o pletki.

Avlam ando kher ki Jolana: „Parikerav tumenge.“ Hin adaj pherdo Roma. Pro skamina but chaben, pijiben. Hin štar ori u o murša imar matorošne.

„O Del tumen anda, aven bešen kadaj, paš o skamin.“

„Sar ajci manuša reston andre? Cikno kher a but Roma, Jolanko! Me na džanav, sar me kerava k'amende boňa, miro kher mek cikneder.“

„Ma dara, Maria, lače manuša mindig reston andre.“

Džanel e Jolana lače te phenel. Bešav mange. The miro rom. Mindar ke-dinda te chal. Zumiň, mas the kolački peklā. Lači boňa.

Mulatinen o Roma, lači voľa hin len, imar the khelen, o Lajošis avka šukar bašavel pre lavuta, hoj dukhal o jilo. O Romňa gilaven, savora pes bavinen.

Darandiľom, andre miro per zašundom le ciknores. Jekhwareste hin mange anglo jakha o Vincos.

S'odova? O jilo mange džal pal leste. Anglo jakha mange sar man kamavkerlas, zašundom leskero celo, strasindom man, avkes igen kamav t'avel paš leste! S'odova? Miro gulo Devloro, ma domuk pre ma! Bisterdom, kaj som, dikhav čak andre leskre kikne jakha, šunav, so mange vakereľ: „Maria, kamav tut, slal igen šukar. Maria, čumide man.“

„Av te kheľel, Maria!“ vičinel man miro rom.

„Džav, ale polokones, zašundom le ciknores.“

„Khelaha polokones, ma dara, miri šukar romňi.“

*

„Už jste konečně hotoví?“ hartusí můj muž. Sám se vyparádil jako nějaký pán.

„Však už jdeme. Nemusíš tak řvát.“

„Vlasy si stáhni do gumičky, Marie, nedělej ze sebe kurvu!“

„Jak chceš, hned si vlasy svážu. Ale povídám ti, Janku, ne že budeš dělat brajgl, ať nemáme ostudu!“

„O čem to mluvíš? Já si popiju s chlapama a ty budeš sedět jako přibitá, slyšíš?“

„Jak říkáš, tak to bude.“

„Zavři dveře a jdeme. Mišku, Tonku, pojdte se mnou! Marie, vzalas tu kořalku?“

„Vzala, neboj se.“

Kmotra Jolana je dobrá ženská, neroznáší řeči jako ostatní Romky. Má čtyři děti. Za kmotru pro malého si vybrali její sestru Marču. Nemám ji ráda, je falešná, věčně kuje pikle.

Vešli jsme k Jolaně do domu. „Dobrý den vám všem!“ pozdravila jsem. Je tu plno. Stoly se prohýbají pod spoustou jídla a pití. Jsou teprve čtyři hodiny a chlapi už mají naváto.

„Pámbůh vás přivádí. Pojdte dál a posaďte se tady ke stolu.“

„Jak se sem vešlo tolik lidí? Takový maličký domek a tolik hostů. To teda nevím, Jolanko, jak budu dělat křtiny u nás, máme ještě menší domek než vy.“

„Jen se neboj, Marie, dobří lidé se vždycky vejdou.“

Jolana ví, jak člověka potěšit. Sedám si. Posadil se i můj muž. Hned se podává jídlo: polévka, maso, dokonce i koláčky Jolana napekla. Jsou to pěkné křtiny.

Chlapi se nalévají, mají dobrou náladu, už i tancují. Lájoš hraje na housle tak krásně, až srdce bolí. Ženské zpívají, všichni se dobře baví.

Najednou jsem se polekala. Ucítla jsem, jak se ve mně pohnulo dítě. V tu ránu jsem měla před očima sedláka Vince.

Co nadělám? Táhne mě to k němu. Představuju si, jak se se mnou miluje. Ucítla jsem jeho tělo a roztrásla jsem se. Jak bych chtěla být u něj! Co jen budu dělat? Bože můj drahý, stůj při mně! Zapomněla jsem, kde jsem, hledím do jeho modrých očí a poslouchám, co mi říká: „Marie, miluju tě, jsi tak krásná. Marie, polib mě!“

„Pojď si zatancovat, Marie!“ volá na mě můj muž.

„Půjdu, ale pomaloučku, ucítla jsem děťátko.“

„Jen se neboj, budeme tančit pomalu, ty moje krásná ženo.“

*

Avila o septemberis, o čhave gejle andre škola, le Jankus diňom ke kirvi, te merkinel les. Sar avla e Julka andal e škola, imar les lela khere.

Nane lače d'ivesa, o brišind perel, pre mała hin but buti. Na birinav te kerel, ale mušinav. E gadži phenda: „Mušinel pes savoro te kerel pre osiva, e phuv sa te orinel.“

Mušinav peske te serzinel o lovore, e čhaj mange džala andre Nitra te študinel. Na domukav, kaj te dživel sar me! Miro rom na kamel, no na šunava les. Mira čhake avel feder dživipen, avela oj sar bari raňi, avla študimen!

Avkes pre late hin but, mušinel te tavel, te pratinel, le čhaven te merkinel. Hin lake dešuštar beršora, imar hin la piranoro, no narado som.

„Mamo, šaj džav avri?“

„Julka, šun, narado som, hoj phires le Dežkoha. Mek sal terňori.“

„Amen pes čak bavinás.“

„Me džanav, ale oda avla, zakameha tut, a paľis so? Kames avka te dživel sar me? Te kerel le gadženge služka, le romeske služka? Te marel tut o rom? Oda tu kames?“

„Mamo, odova hin phare te študinel! Tu na džanes te pisinel, na džanes s'odova.“

„Nane ništ avka phare, kana kames! A na džanav te pisinel – soske man na sikhaven te pisinel, te ginel? Me peske rado preginava o knižki, paťa mange. Andi buti džava čak ada septemberi the oktoberi a paľis som khere, šaj sikhľuvav te pisinel. Ma ker tuke phare pro jiloro, mri čhaj, o kamiben avla. Hin tut časos, šun man. O berša, so hin tut, imar n'avna pale. Te tut kamel o Dežkus, užarla pre tute, a te na, nalačo hino.“

„Mamo, kaj laha o love pre škola?“

„Ma dara, e gadži mange požičinja – a me kerá ke late buti.“

„Sar kereha? Avla tut o ciknoro!“

„I Alžbetka mange pomožinela. Savoro avla mište, čak tu dža te študinel, kereha mange lače pro jilo. Ada berš dophireha a paľis džaha andi Nitra, mište?“

„Mište, mamo, sar phenes. A so phenela o dad?“

„Le dades ma šun, dikhes, so kerel? Čak pijel, pal o lubňa phirel. So jov pro čhave gondolinel? Leske avka lače, dživel ta dživel a sa leske jekh.“

„Mamo, o Roma vakeren, o dad phirel ke lubňi, dikhle les, sar džalas khatar late tosarla.“

„Me džanav. No so te kerel? Nane leha modo, o Del dela, hoj preačhla.“

„Mamo, imar avel! Pheneha leske pal i škola?“

„Dikhava. Sar n'avla mato.“

„So keren o čhave pre amari dvora, Julka?“ Avľa o rom bara vikaha.

„Kamel o Dežkus, kaj te džav ari. Me na džav.“

„Soske? Dža tut te bavinel.“

„Na džala niňhaj. Hin la mek kana pro čhave,“ daraha phenav le romeske.

Přišlo září. Děti jsou ve škole a malého Janka jsem dala na hlídání ke kmotře. Julka ho vyzvedne, až půjde ze školy.

Je ošklivo. Prší a na polích je pořád práce. Síly mi nestačí, ale musím vydržet. Selka řekla: „Všechno se musí připravit na jarní osení, půda se musí zorat.“

Musím sehnat peníze. Dcera půjde do Nitry do školy. Nedopustím, aby žila jako já! Můj muž si to sice nepřejí, ale já ho nebudu poslouchat. Moje holčička bude mít lepší život než já, bude z ní někdo, bude studovaná!

Už tak je toho na ni hodně. Musí vařit, prát a dohlížet na děti. Je jí čtrnáct let a už má mládence, ale mě to netěší.

„Mami, můžu jít ven?“

„Julinko, poslouvej, já nejsem ráda, že chodíš s Dežim. Jsi na to moc mladá.“

„Ale my se jenom kamarádíme.“

„Já vím, ale pak se zamiluješ, co potom? Chceš mít zkažený život jako já? Chceš dělat služku gáždům i manželovi? Chceš, aby tě muž mlátil? Vážně tohle chceš?“

„Mami, víš, jak je těžké studovat? Sama neumíš číst a psát, nedovedeš si to představit.“

„Všechno jde, když se chce! A že neumím číst a psát – proč mě to nenaučíte? Věř mi, taky bych si ráda přečetla knížku. Budu chodit do práce ještě v září a v říjnu a pak už budu doma, můžu se učit psát. Netrap se, holčičko, máš čas, láska přijde, všechno bude. Poslouvej mě, ty roky, které máš teď, už se nikdy nevrátí. Jestli tě má Deži rád, počká na tebe, a jestli ne, nestojí za nic.“

„A kde vezmeš peníze na školu, mami?“

„Nic se neboj, selka mi půjčí a já jí za to budu dělat na statku.“

„A jak to budeš dělat, až budeš mít miminko?“

„Pomůže mi Alžbětka. Všechno dobře dopadne, jen běž studovat. Uděláš mi tím radost. Dokončíš tenhle ročník a pak půjdeš do Nitry, platí!“

„Platí, mami, jak si přeješ. A co tomu řekne táta?“

„Tátu neposlouvej, nevidíš, co dělá? Jen pije a chodí za ženským. Copak ten myslí na děti? Jemu je takhle dobře, žije ode dne ke dni a všechno je mu jedno.“

„Mami, povídá se, že má táta milenku. Viděli ho od ní ráno odcházet.“

„Vždyť já vím, a co s tím nadělám? Marná snaha. Snad přestane sám.“

„Mami, táta už jde. Pověš mu o té škole?“

„Uvidím, jestli nebude opilý.“

„Julko, co chtějí ti kluci u nás na dvoře?“ Muž přišel domů a hned řve.

„Deži chtěl, abych šla ven, ale já nepůjdu.“

„A proč ne? Jen se jdi pobavit.“

„Julka nikam nepůjde, na kluky má ještě čas,“ se strachem povídám manželovi.

„Hin lake dešuštar berš. Imar so? Hin imar bari, nek džal tel o berš romeste.“

„Odovala na ela šoha, Janku! Miri čhajori džala te študinel. Paľis šaj džal romeste.“

„Ha ha, s'oda vakeres? Te študinel? Keres latar gadži? So akajse moresi keres, oda o gadžo tut sikhada?“

„Na mušinel mange ňiko te phenel, so te kerel. Miri čhajori pes na trapinela avka sar me, savore mire čhavore avna študime. Oda me phenav!“

„Našadäl e god'i? Kaj tu leha pr'ada love?“

„Mušines te kerel buti a na te phirel pal o lubňa! Na le lubňenge te potinel, ale mange te del o love. Paľis avla pre savoreste!“

„Lačhe phenel miro dad, o gadže chale tiri god'i.“

„Tire dades nane god'i! Dživel phurikanes, amen mušinas te dživel pr'amaro dživipen.“

„Pal miro dad avka ma vaker, bo chudeha bitka, šunes?“

„Čak o mariben tuke džal pre god'i. Ale Janku, avla, sar me phenav. I Julka džala andi Ňitra te študinel! Hin la časos romeste te džal, ma prečhin lakro dživipen.“

„Lačhe, mi avel avka, sar phenes. No mušines te phirel te kerel, the kana släl phari. O murara but na potinen. Ker te chal vareso!“

Kerav leske te chal a mište hin, imar na vičinel. Dukhal miro dumo, imar eftato čhon, maj ločhuvá. Adadives pes manca miro rom na pelinel. Kana sas ke amende avka? Aňi na džanav. Džas te pašlol. Pašlovas paš peste sar o cudze manuš. Irinel pes pre aver sera a the miri god'i džal pal aver sera...

Megin o brišind perel a mange hin baro šil, hin man ajse papučki handrane pro pindre a sa sapaňile. Molinav man ko Del, kaj te na nasvalovav. Mek jekh čhon a imar avá khere. Mušinav te kerel buti. E gadži avke pes kerda nalači. Pelinkerel pes le romeha, aňi pre maľa calo d'ives na džal, čak o Vincos. Duj dženore slám pre maľa a mušinas savoro te kerel. Ale imar nane ajci buti.

„Maria, s'oda tuke pro pindre?“

„Nane man so te lel.“

„Džav ando kher, anava tuke o gumaki, baro šil hin,“ phenda a gejlá ando kher. Avkes pe mange nalačhe kerda, anglo jakha mange sas kalo, imar na džanav ništ.

„Maria, Maria, so dava tuke, ušti!“ Šunav, sar pre ma vičinel o Vincos.

Phradom o jakha. Pašlovav ando hados, paš mande e gadži le gadžeha, sa hin darade.

„So adaj kerav?“ phučav lendar.

„Zamdľindäl, Maria, miro rom tut anda adaj.“

„Imar mange mište, džav khere.“

„Maria, na džaha khere, tadom zumiň, dava tut te chal a paľis šaj džas polokores. Vinco, thov o paňi pre šparheta, thovaha lakere pindre, sa hin lake šilale.“

„Dyt' už je jí čtrnáct, tak co? Je to velká holka, do roka se může vdávat!“
„Jen přes mou mrtvolu, Janku! Moje dcera půjde nejdřív studovat. Teprv pak se může vdávat!“
„Cháchá! Co to meleš? Studovat? Chceš z ní mít gádžovku? Co to tu zavádíš za móresy? To ti nakukal ten tvůj sedlák?“
„Nikdo mi nemusí říkat, co mám dělat. Moje dcera se nebude dít jako já. Všechny moje děti budou studované, to říkám já!“
„Zbláznila ses? Kde na to vezmeš peníze?“
„Musíš pracovat a peníze dávat mně, a ne je vyhazovat za milenky, a bude dost na všechno!“
„Táta má pravdu: gádžové tě připravili o rozum!“
„Tvůj táta ani rozum nemá. Žije postaru, ale my musíme žít svůj vlastní život.“
„Neotírej se o můjho tátu, nebo tě zvalchuju, slyšíš?“
„Ty dokážeš tak akorát myslet na to, jak mě zmlátit! Ale Janku, bude po mém: Julka půjde do Nitry do školy a basta. Na vdávání má čas, nekaž jí život.“
„Budiz, ať je teda po tvém. Ale musíš chodit dělat, i když jsi těhotná, zedníci málo platí. A udělej něco k jídlu!“
Uvařila jsem mu a už je klid, už nekřičí. Bolí mě záda, jsem už v sedmém měsíci, co nevidět budu rodit. Dneska se se mnou muž po dlouhé době nehádá. Jdeme si lehnout a ležíme vedle sebe jako dva cizinci. Otočí se ke mně zády a mně se myšlenky taky hned rozeběhnou někam jinam...

Pořád prší a mně je příšerná zima. Mám na nohou jen hadrové škrpály a ty jsou celé mokré. Modlím se, abych neonemocněla. Ještě měsíc, a pak už budu doma. Musím to ještě vydržet. Selka se změnila k horšímu. Věčně se svým mužem hádá, ani na pole nepřijde, chodí jen Vinco. Na celém poli jsme jen my dva a musíme všechno zvládnout. Naštěstí už to není tolik práce.

„Marie, co to máš na nohou?“
„Nemám si co obout.“
„Zajdu domů a přinesu ti holínky, je veliká zima,“ řekl a odešel. Pak se mi udělalo špatně, zatmělo se mi před očima a dál už nevím nic.
„Marie, Marie, co mám s tebou dělat? Vstávej!“ Slyším, jak na mě volá Vinco. Otevřela jsem oči. Ležím na posteli, stojí u mě sedlák se selkou, celí vyděšení.
„Co tady dělám?“ podivila jsem se.
„Omdlela jsi, Marie. Můj muž tě sem přinesl.“
„Už je mi dobře, půjdu domů.“
„Ne, Marie, nikam nepůjdeš. Uvařila jsem polévku, dám ti najíst a pak můžeš pomalu jít. Vinci, dej na kamna ohřát vodu, umyjeme jí nohy, má je celé zmrzlé.“

Uštilom andal o hados, bešav paš o skamin. Rozdikhav man. Hin lenge adaj šukares. Avresar sar ko Roma, šukar butoris, o pokrovci pre phuv, baro baripen, baro žužipen.

„Maria, cha zumiň, kerla tuke lače. Dava tuke khere tiž jekha kaňha, te taves tuke. Mušines lače te chal vaš o ciknoro.“

„Parikerav tuke.“

Chav e zumiň a ladžav man, namište mange. E gadži lači hiňi ke mande, a me so kerdom?

O gadžo mange thoda o lavorko le paňeha a thovel mire pindre. Miro rom adava šoha mange na kerelas. Phare mange pro jilo. Cudzo manuš thovel mire pindre, ladžav!

„Imar ma phir ke ma andi buti, Maria. Ov khere, tel o čhon imar tele pašloha, kampil tuke te avel khere.“

„Kampil mange love, mušnav te kerel,“ phendom la gadžake.

„Kampil tuke love, no nane ajci buti imar, hin jevend, nane so te kerel. Me gin pre jara avla pale but buti.“

„Mište.“

„Cha savoro, dav tuke balano mas the bandurki, čalov.“

„Me na slom bokhaľi, imar džav khere, parikerav tuke.“ So, chava adaj ko gadže – a mire čhave bokhale? Na džal ande mande o chaben.

„Vincó, dža laha koter dromeha, te na valakaj perel.“

„Sar phenes. Džav laha ko kher.“

E gadži mange andre taška diňa pherdo chabena.

„Ačh Devleha.“

„Dža Devleha.“

Džav le gadžeha khere.

„Ma dža manca ko kher, avla namišto. O Roma vakerena pal mande, miro rom mange na paľala.“

„Sar kames. Maria, sako d'ives pre tute gondolinav, našti pre tute bisterav.“

„Ma vaker mange ajse alava, o jilo man dukhal.“

„Na čak tut dukhal, Maria. Dživav la romňaha, so la na kamav, a kas kamav, dživel avreha.“

„Phenav tuke, ma vaker, av cicho, imar but kerďal. Nalače pal mande imar sa o Roma vakeren.“

Likerel man vastestar a me som rado. S'odova? S'oda me kerav? Hin mange igen mište paš leste.

Džas pal o drom a me som igen rado, šunav leskro vast, hin man jilo ke leste.

„Vincó, imar džav korkori, te na dikhen amen o Roma pro taboris.“

„Maria, na dikhava tut dugone, sar pal tute džá?“

„Pašlová tele, paľis phirava ande khangeri, odoj man dikheha.“

Chudľa man pasostar the čumidel man pre vušta.

Vstala jsem z postele a sedla jsem si ke stolu. Rozhlédla jsem se – mají to tu pěkné. Jinačí než u Romů – hezký nábytek, na podlaze koberce, všechno honosné a čistoučké.

„Marie, dej si polévku, udělá ti dobře. Dám ti jednu slepici i domů, uvaříš si ji. Musíš pořádně jíst, kvůli děťátku.“

„Děkuju ti.“

Jím polévku a stydím se, je mi nanic. Tahle ženská je na mě tak hodná, a jak jsem se jí odvděčila? Sedlák mi nalil vodu do lavoru a myje mi nohy. To můj muž nikdy neudělal. Je mi z toho těžko – cizí chlap mi myje nohy, stydno je mi!

„Už ke mně nechod' dělat, Marie. Zůstaň doma. Za měsíc slehneš, musíš odpočívat.“

„Potřebuju peníze, musím pracovat,“ řekla jsem selce.

„Já vím, že potřebuješ peníze, ale na poli už skoro není co dělat, brzy bude zima. Na jaře zas bude práce nad hlavu.“

„Dobře.“

„Sněž všechno, naložím ti ještě vepřové s bramborem, najez se pořádně.“

„Nemám hlad. Půjdu už domů, děkuju ti.“ Nebudu se tady u gádžů cpát, když moje děti hladoví. Jídlo mi vážne v krku.

„Vinci, běž kousek cesty s ní, ať někde neupadne.“

„Jak myslíš, doprovodím ji domů.“

Selka mi naložila tašku plnou jídla.

„Pámbu s tebou, Marie.“

„I s tebou.“

Vyrazila jsem se sedlákem domů.

„Nechod' se mnou až k nám, bude zle. Romové mě roznesou v řečech a můj muž mi neuvěří.“

„Jak chceš, Marie. Myslím na tebe každý den, nemůžu na tebe zapomenout.“

„Neříkej takové věci, bolí mě srdce.“

„Nebolí jen tebe, Marie. Žiju se ženou, kterou nemám rád, a ta, kterou mám rád, žije s někým jiným.“

„Povídám ti, nemluv, buď ticho, už jsi mi dost nadrobil, široko daleko mě všichni Romové pomlouvají.“

Chytil mě za ruku a já jsem ráda – co nadělám? Je mi s ním moc dobře.

Jdeme spolu po cestě a já jsem šťastná, cítím jeho dlaň a srdce mi pro něj plane.

„Tak, Vinci, dál už půjdu sama, aby nás neviděli Romové v osadě.“

„Dlouho tě neuvidím, Marie. Jak se za tebou dostanu?“

„Až se malé narodí, začnu chodit do kostela, tam mě uvidíš.“

Chytil mě kolem pasu a políbil mě na ústa.

„Imar dost, muk man!“
„Naštik, kamav tut.“
Ispidindom les.
„Ačh Devleha, Vinco, ma ker bida, av godaver. Hin man rom.“
„Čak jekhvar man čumide a mukav tut te džal.“
Dikhav pre leste, sar les čumidá – na dela man smirom. Mušinav t’ovel zoraľi.
„Na kamav tut, na čumidav tut, kamav mire romes.“
„Maria, na phenes čačipen. Ačh Devleha,“ phenda, odgeľla khatar mande.
Polokones mange džav khere, ke miro kher, odoj hiňi miri fajta...

*

Aviľa pre mande o dukha, imar pes o ciknoro vičinel pro svetos.

Praskinda mange plodovo paňi. E rat avel, o rom mange nane khere.

„Julko, mri čhajori, dža pal o dad ande kočma, vičín les khere. Alžbetko, tu le o parne plachti. Tonku, thov o paňi pre šparheta. Mišku, tu dža pal e baba, nek avel.“

Pašilom pro hados, krucinav man andre dukha. Mi avel o rom! Som korkori le čhavenca, Devla, šun man avri. Ĺiker man pro svetos, ma domuk te merav! Imar na birinav te Ĺikerel, imar pes o ciknoro juminel avri.

„Mamo, o dad nane ande kočma, hino ke lubňi,“ phenel e Julka. Bičhavav la Alžbetka te džal pal o dad, mi avel khere.

„A tu Julko, miri čhajori, dža denaš pal e baba, o Miškus talam na džanel, kaj hin lakero kher. Mi avel, mi sidarel, o ciknoro maj hino avri.“

Aviľa pre ma o tlakos, ladž naladž, mušinav anglo čhavore. Jumindom – a o ciknoro hin pro svetos.

Nane ko te čhinel i pupkica le ciknoreske, nane adaj aňi jekh čhajori.

„Tonku, av adaj, le e nožňička. Strihňin e gojori, mangav tut.“

„Mamo, me darav.“

„Ma dara, mro čho, sar na čhineha, merla o ciknoro the me.“

„Ta me čhinav, mamo.“ Čhinda e gojori le ciknoreske.

„Mušines te kerel uzlikos, mro čho.“

Mro čoro Tonkus, o apsa leske čuľon pal o muj, daral pes, o hados samo rat. Sľom slabo sar lazaris. Diňa mange le ciknores pro vasta. Hino cicho. Darandiľom. Pekľom les pal i buľori – imar rovel, lačhe hin. Andr’oda andro kher avľa e baba. Imar avľa mište. E baba mange juminda o per, te džal avri o than. Liňa le ciknores a landarel les. The man thoda.

„De mange mire čhavores, babo!“

„Le, adaj hin tiro šukar čhavoro.“

„Už dost, nech mě!“
„Nemůžu, miluju tě.“
Odstrčila jsem ho.
„Spánembohem, Vinci. Nedělej potíže, buď rozumný, vždyť jsem vdaná.“
„Jen jednou mě polib a nechám tě jít.“
Dívám se na něj a vím, že jestli ho políbím, nedá mi pokoj. Musím být silná.
„Nemiluju tě, nepolíbím tě, mám ráda svého muže.“
„Marie, neříkáš pravdu. Sbohem,“ řekl a odešel pryč.
Pomaloučku jdu domů, do svého domku, tam mám svoji rodinu...

*

Přišly na mě bolesti, miminko už se hlásí na svět.

Praskla mi voda. Blíží se noc a muže nemám doma.

„Julinko, jdi za tátou do hospody, ať jde domů. Alžbětko, dones mi bílá prostěradla, a ty, Toníku, dej na kamna vařit vodu. Mišku, ty doběhni pro porodní bábu.“

Lehla jsem si do postele, svíjím se bolestí. Kéž by muž přišel, vždyť jsem tu s dětmi sama! Dobrotivý Bože, vyslyš mě, zachovej mě na tomto světě, nedopusť, abych zemřela. Už to nejde vydržet, děťátko už se hrne na svět.

„Mami, táta v hospodě není, je u milenky,“ hlásí Julka. Posílám za tátou Alžbětku, ať přijde domů.

„A ty, Julinko, holčičko moje, utíkej za porodní bábou, Miško asi neví, kde bydlí. Ať si pospíš, to děťátko už bude venku co nevidět.“

Přišla další kontrakce. Stud jde stranou, rodím před svými dětmi. Zatlačila jsem a miminko je na světě.

Není, kdo by přestříhl pupeční šňůru. Obě děvčata jsou venku.

„Toníčku, pojd' sem, vezmi si nůžky a přestříhni tuhle trubičku, prosím tě!“

„Já se bojím, maminko!“

„Neboj se, zlatíčko. Když ji nepřestříhneš, tak já i děťátko umřeme.“

„Tak já to udělám, maminko.“ Přestříhl malému pupeční šňůru.

„Teď tam musíš udělat uzlík, zlatíčko.“

Chudáček Toníček! Slzy mu tečou po tvářích, bojí se, postel je samá krev. Jsem vyčerpaná. Dal mi malého do rukou, ale ten mlčí. Vyděsila jsem se. Plácla jsem ho po zadečku a už křičí, je to dobré. V tom vešla dovnitř porodní bába. Už bude dobře. Zatlačila mi na břicho, aby vyšlo lůžko. Vzala malého a umývá ho. Umyla i mě.

„Podej mi moje děťátko, bábo!“

„Na, tady máš toho svého krásného chlapečka.“

Liňom les pro vasta, dikhav pre leste. O jakha hin les kikne, calo leskero dad, o balora hin les čulo, ale ajse blondarde! Me džanav, avela igen namište. Na bajinav, hin ada miro čavoro, miro jiloro. Na dás les ňikaske pr'ada baro svetos! Leskero nav hin Jožku.

Vzala jsem ho do náručí a prohlížím si ho. Má modré oči po svém otci a vlásků má jen málo, ale takových světlých. Už vím, že bude veliký malér. Ničeho nelituju, je to můj chlapeček, srdce moje. Nedám ho nikomu na celém světě! Bude se jmenovat Jožko.

Přeložila Karolína Ryvolová

Irena Eliášová Snídaně

Crr, crrrrrrrrr – budík se úplně zbláznil.

No, jo, už vstávám, hrůza, jak bych spala! Je pátek a já už se těším, na víkend, trochu klidu, děti budou doma a nebude takový frmol.

Na sebe mám jen dvacet minut, tak honem do koupelny.

Zaměstnaná maminka to opravdu nemá lehké, to zdůrazňuji, protože je to tak! Tátové ráno vypadnou a je jim šum a fuk, jak děti půjdou do školy, jestli mají s sebou všechno, co mají mít, a jestli se nasnídají.

Při pohledu do zrcadla se nemohu zbavit pocitu, že nějak rychle stárnu. Nebo se mi to jen zdá?

Jdu vzbudit děti.

„Vstávat, no honem, šup šup, a všichni tři do koupelny, ať nemusíme do školy běžet, stačí, že poběžím já celou cestu k tramvaji!“

„Mami, ještě chvilku, prosíííím...“

„Už je opravdu nejvyšší čas. Nebo se nestačíte nasnídat!“

Jak slyšeli o jídle, ihned vstali.

„A co budeš, mami, dneska dělat dobrého?“ zeptal se mně synáček, kterého bych bez snídaně do školy nedostala.

„Neboj, něco vám udělám. Jdi se umýt a nezapomeň na zuby!“

„Maminečko, prosím, udělej palačinky,“ žadoní všichni tři.

„Vy jste se zbláznili, víte, co to je za práci? To by trvalo dlouho.“

„To nevádí, my počkáme.“

To věřím. Ale odříct jim to nemůžu. Už dělám amoletky.

Snídaně mi trvá tak čtvrt hodinky, dobrý, to stíhám. Děti jsou už oblečené a čekají, co dostanou na stůl.

„Tak, tady máte ty vaše palačinky, a pozor na kakao – je ještě teplé. Koukejte se najíst a nekecat u toho, a hlavně se nehádejte!“

„Jasně! Ale to nejsou palačinky!“

„Ne, to jsou amoletky. No a co? Tobě nechutná? Máš tam džem, másličko a kakao.“

„Jo, chutná, je to dobrý.“

Je tři čtvrtě na sedm. Někdo zvoní. To budou určitě dvojčata seshora, spolužačky mojí mladší dcery, jsou v první třídě. Zvykly si k nám každé ráno chodit. Jdeme pak společně do školy.

„Mami, já jdu otevřít, to jsou moje kamarádky.“

Připravím každé na talířek po jedné amoletce a naleju kakao.

„Dobrý den,“ pozdravila slušně dvojčata.

„Dobry! Holky, rychle se najezte, ať to stihneme.“

Všech pět dětí v jídelně snídá, vesele u toho povídá ..., ale najednou jsem zaslechla jedno z dvojčat :

„Už k vám asi nebudeme moct chodit. To je škoda, vaše máma dělá dobrou snídani.“

Že by to nestíhaly? Ale něco mi říkalo, abych se přeptala.

„A pročpak k nám nemůžete?“

„Protože jste Cikáni, naše maminka to zakázala, nesmíme se s vámi bavit.“

Podívala jsem se na nejstarší dcerku – jen kývla hlavou, jako že to je normální.

„A co ještě říkala vaše maminka?“

„No, že jste Cikáni a špinaví a máte bordel a jste zlí, ale já říkala, že jste moc hodná, že nám dáváte snídani a máte moc hezky v bytě.“

„A vaše maminka vám nedělá snídani?“

„Ne, ona to nestíhá, ona chodí na šestou, má důležitou práci, dá nám vždycky penízky a my si svačinu koupíme. Ale my k vám chodit budeme, jen máma nic nebude vědět, jo?“

No teda! Koukám, že děvčata se nechtějí ochudit o snídani.

„Ne, nebudete k nám chodit, maminky se musí poslouchat, a jestli si to vaše maminka nepřeje, tak jste u nás naposledy.“

„Ale co budeme snídat?“ zeptala se jedna z nich.

„To musí vaše maminka jít do práce o trochu dýl a udělat vám papáníčko, přeci nebudete snídat u Cikánů.“

Podívaly se na mně a v krásně modrých očích měly hvězdičky. Bylo mi jich líto. Mých dětí mi ale bylo líto víc.

Irena Eliášová

Taková šikovná, malá dílnička....

„Víš, mami, to nejde žít z důchodu, musím pomoci manželovi. Najdu si nějakou práci, aspoň na čtyři hodinky, kluka dám do školky – a je to!“

„A nechceš si chvíli odpočinout?“ namítala jsem. Přeci jenom to její astma...

„Budu se snažit najít něco, kde nebude prašno.“

„Vidím, že tě nepřesvědčím. Tak jo. Když budeš potřebovat hlídání, jsem tady.“

Před rokem šla do částečného invalidního, byla z toho moc špatná. Teď mi celá natěšená vykládala, co všechno si uspoří z práce a důchod že bude na živobytí.

Neuběhl ani týden a přišla mi oznámit, že už si našla flek.

„Mami, taková malá šikovná dílnička! Je to chráněná dílna, jsou tam docela milí lidi, samí důchodci. Peníze sice nic moc, něco kolem čtyř tisíc, ale to stačí. Víš, co všechno si budu moct koupit? Nebudu muset škludit a třeba i trochu vyspravím náš účet!“

A mluvila a mluvila. Není nad to, když si najdete práci! Všechno zlé je najednou pryč. V mé dceři opět vzrostla naděje na lepší život. A tu dobrou náladu přenesla i na mě. Byla jsem ráda, že nějakou práci má.

V dílně pak pracovala celý další půl rok a sem tam se zmínila o chování svých kolegů.

„Jací jsou?“

„No, nevím, mami, co ti na to říct... Ale jo, docela to ujde, jen pořád probírají Romy a ne zrovna v dobrém světle!“

„Ale to je všude, děvenko! Už jsi někdy slyšela, aby o nás mluvili hezky?“

„Jenže to není pravda! Za všechno přeci nemůžou Romové!“

„Já vím, máš pravdu, ale nevsímej si toho! Ať si povídají, co chtějí. Dělej, jako bys tam nebyla. Protože bys taky o tu práci mohla přijít.“

„Máš pravdu, radši budu zticha.“

„To bude nejlepší. Jsi tam sama a oni jsou většina, tak se drž stranou a mlč!“

„Dělá tam se mnou ještě jedna Cikánečka a ta se k tomu taky vůbec nevyjadřuje. Jenže mně se to nelíbí.“

„Chce si udržet práci, proto je zticha, ty chytrá!“

„Mami, ale vždyť zrovna ty jsi nás vždycky učila, abysme řekli svůj názor nahlas!“

„To je pravda, jenže dneska je všechno jinak. Řekneš svůj názor a jsi venku! A co mistrová? Co ona na to?“

„No právě! Tyhle řeči začíná vždycky ona.“

„Fakt? A kolik jí je roků?“

„Nevím, tak střední věk. Ale na mě říká: ‚Vás se to netýká, vy jste úplně jiná, pořádná, čistotná.‘ Jenže mně to vadí, jak na Romy všechno hází!“

„Asi měla s někým nějaký konflikt, proto tak mluví.“
„Nevím. Já vím jen to, že je děsně arogantní.“
„Nic si z toho nedělej, s tím nic nezmůžeme. Hezky choď do práce a nevíš si toho.“
Radila jsem jí, ale tušila jsem, že to nebude mít dobrý konec. Neuběhl ani měsíc a objevila se u mě celá uplakaná.
„Stalo se něco malému?“
„Díky bohu ne.“
„Že jsi tak uplakaná!“
„Skončila jsem v práci,“ odpověděla mi a začala znovu natahovat.
„No tak, nebreč. Tys nebyla zticha, vid’?“
„Ne.“ Vzlykala.
„Snad nebudeš brečet kvůli práci? Udělám ti kafičko a probereme to.“
„Mami, to není kvůli práci – to je kvůli tomu všemu! Mistrová mi řekla: ‚Tak takhle by to nešlo! Vy se pořád zastáváte Cikánů, to se brzo rozloučíme!‘ Představ si, tohle mi řekla!“
„Ale jak k tomu přišlo?“
„Zase začali, jako vždycky, ale tentokrát jsem se do toho vložila. Že nemají pravdu, a že když urážejí Romy, tak urážejí i mě, protože jsem jedna z nich.“
„A?“
„Jedna kolegyně řekla, že všichni Cikáni v sobě mají vrozený pud ke krádežím a že jsou kriminálníci. Tak jsem se ozvala, že i bílí kradou a mnohem víc, protože kradou ve velkém. Mistrová nás přerušila a řekla, že takhle by to nešlo, aby ona přede mnou nemohla říct o Cikánech, co chce!“
„A proč jsi to nenahrála na mobil?“
„V té chvíli mě to nenapadlo! Přišlo mi všeho líto. Tebe, táty, našeho malého a celé mé rodiny. Došlo mi, že nás všechny uráží a já jsem úplně bezmocná!“
„Neplač! Nestojí ti za to žádná mistrová!“
„Ale my přece nejsme kriminálníci, nikdo z naší rodiny není v base!“
„Ale může být,“ zavtipkovala jsem.
„Mně není do smíchu! Co děláme špatně, že nás tak nenávidí?“
„Nevím zlato, ale kdybysme tu nebyli my, Cikáni, na koho by nadávali? Jak by si ulevili? Víš, kolik lidí nás využívá, i třeba aby se vyšvihli nahoru v politice? Nedělej si z toho hlavu! Jsou horší věci na tom světě! Hlavně, že jsme zdraví. Práci si najdeš! Dopij to kafe a půjdeme spolu vyzvednout malého!“
„Ostatní byli zticha, myslím, že mi dávali za pravdu, akorát to nechtěli dát najevo před mistrovou, aby je nevyrazila.“
„To víš, že jo. Jsou ještě i normální lidi! Co kdybysme si založili taky nějakou firmičku? Malou šikovnou dílničku.“
„Ha ha, dobrý nápad,“ odpověděla. Už se smála.